

Sfântul Atanasie al Alexandriei

SCRIERI ÎN APĂRAREA SINODULUI DE LA NICEEA

Traducere din limba greacă veche,
studiu introductiv și note de
GHEORGHE OVIDIU SFERLEA

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2025

CUPRINS

Notă asupra ediției	7
Tabel cronologic	9
Studiu introductiv. <i>Sfântul Atanasie și lupta pentru receptarea Crezului niceean în Răsărit: 325-362 (Gheorghe Ovidiu Sferlea)</i>	13
 Către Serapion, despre moartea lui Arie	77
Despre hotărârile sinodului de la Niceea	85
Despre sinoadele de la Rimini, în Italia, și Seleucia, în Isauria	161
 Bibliografie	235
Summary	251
Indice de referințe scripturistice	255
Indice tematic și de nume	261

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față reunește trei opusculе apologetice pro-niceene ale Sfântului Atanasie al Alexandriei, unele inedite în limba română sau disponibile doar incomplet până acum: *Către Serapion, despre moartea lui Arie* (*Ad Serapionem, de morte Aarii*), *Despre hotărârile sinodului de la Niceea* (*De decretis Nicaenae synodi*) și *Despre sinoadele de la Rimini, în Italia, și Seleucia, în Isauria* (*De synodis Arimini, in Italia, et Seleucia, in Isauria*). Așezate în ordine cronologică, ele documentează recepția ostilă de care a avut parte în Răsărit crezul de la Niceea, subminat într-un mod discret începând cu 328 și înlocuit după 341 cu formule de credință alternative, mai mult sau mai puțin compatibile cu arianismul condamnat în 325. Studiul introductiv propune o analiză a acestei istorii zburcimate, încheiate abia în 381, în cadrul căreia Sfântul Atanasie, aflat mai mereu în exil sau între două exiluri, a jucat un rol central.

Traducerea s-a făcut după textul grecesc editat de Hans-Georg Opitz și publicat în *Athanasius Werke* II.1, vol. 3-9. *Die Apologien*, Berlin/Leipzig, 1935-1941. Rarele diferențe față de această ediție au fost indicate în note.

Lucian Dîncă a publicat o traducere a *De decretis*, sub titlul *De Decretis Nicaenae Synodi. Despre decretale Conciliului de la Niceea (325)*, Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2015, text bilingv, dar fără *Anexe*. O nouă versiune, propusă de Alexandru Mihăilă, a ieșit de curând de sub tipar, sub titlul *Despre hotărâri sau despre apărarea definiției niceene*, în Adrian Marinescu (ed.), *Sinodul Ecumenic de la Niceea, 325. Documente și izvoare contemporane*, vol. I, Addendum, București, 2025, pp. 304-347 (*Anexele* au fost detașate și puse între alte documente privitoare la controversa ariană). O traducere incompletă a *De synodis* a fost publicată de Părintele Dumitru Stăniloae în volumul Sfântul Atanasie cel Mare,

Scrieri, partea a doua, PSB 16, EIBMBOR, București, 1988, pp. 108-167, sub titlul *Epistola despre sinoadele ce s-au ținut la Rimini în Italia și la Seleucia în Isauria* (lipsesc secțiunile §§ 46-50). După știința mea, scrisoarea *Către Serapion, despre moartea lui Arie* nu a mai fost tradusă în românește.

În privința abordării, am urmărit o traducere precisă, dar în același timp cursivă și ușor de folosit, cu cât mai puține asperități stilistice. În principiu, termenii tehnici au fost redați apelând la soluțiile deja îndătinat în traductologia patristică românească, eventualele abateri fiind semnalate sau explicate în note. Traducerea textelor scripturistice din Noul Testament a fost preluată fie din ediția aprobată sinodal a *Sfintei Scripturi* (București, 1988), fie din versiunea recentă a *Noului Testament* (Sfânta Mare Mănăstire Vatoped-Muntele Athos, 2022), cu câteva excepții, unele datorate nevoilor argumentative ale Sfântului Atanasie. Textele vechitamentare au fost redactate în versiunea românească a *Septuagintei* (București-Iași, 2004-2011), cu mici modificări pe alocuri.

Doresc să adresez mulțumiri cordiale doamnei redactor Lia Gociu pentru atenția cu care a citit manuscrisul final, corectând o serie de greșeli și inadvertențe. În același timp, doresc să-i mulțumesc călduros lui Dragoș Mirșanu pentru deschiderea cu care a îmbrățișat acest proiect și, de asemenea, pentru sfaturile și răbdarea cu care a contribuit la împlinirea lui.

Gheorghe Ovidiu Sferlea

Atanasie, fratelui și împreună slujitorului Serapion, [îi trimite] salutare în Domnul!¹

Am citit scrisoarea din partea Evlaviei Tale, în care ne îndemni să-ți dăm lămuriri despre situația noastră și lucrurile care se petrec acum, despre foarte necucernica erezie a arienilor, din pricina căreia și suferim aceste necazuri, și despre felul în care a luat sfârșit viața lui Arie.

Dintre aceste trei lucruri pe care ni le-ai poruncit, două le-am împlinit cu însuflețire, și am trimis Preacucerniciei Tale chiar rândurile pe care le-am scris monahilor, fiindcă poți afla din ele care este situația noastră și cum stau lucrurile cu erezia. În ce-l privește însă pe cel de-al treilea, vorbesc de moartea lui, pe de-o parte m-am socotit mult, de teamă ca nu cumva să creadă cineva că joc cu picioarele pe moartea acestui om. Dar, pe de altă parte, fiindcă în controversa care s-a iscat la voi în legătură cu erezia chestiunea a sfârșit asupra acestui punct, anume dacă Arie a murit în comuniune cu Biserica, din acest motiv, convins că

¹ Charles Kannengiesser plasează redactarea acestei scrisori în perioada dintre 340 și 343, „Athanasius of Alexandria: *Three Orations against the Arians: A Reappraisal*”, în *Studia Patristica*, 17/3, 1982, pp. 981-995 (994); Charles Kannengiesser, *Athanase d'Alexandrie, évêque et écrivain*, p. 401. Blossom Stefaniw a propus o datare mult mai târzie (358), tradițională începând cu Bernard de Montfaucon, în „Epistula ad Serapionem de morte Arii”, *Athanasius Handbuch*, p. 208. Plecând de la argumentele lui Ch. Kannengiesser, Annick Martin a arătat plauzibilitatea unei astfel de scrisori în contextul instalării în 339 a lui Grigorie din Capadocia ca episcop al Alexandriei, desemnat de eusebieni în locul Sfântului Atanasie, nevoit să ia a doua oară drumul exilului. Controversele dintre monahi pe care le pomeneste Sfântul Atanasie în scrisoare sunt urmarea intensificării propagandei lui Grigorie, care caută să reabiliteze figura lui Arie, susținând că se reconciliase cu Biserica cu puțin înainte de moartea sa și că epistola sinodului din Ierusalim, 335 (transmisă de Sf. Atanasie, *Sinoade* 21), atestă acest lucru. A se vedea Annick Martin, „Le fil d'Arius: 325-335”, *Revue d'histoire ecclésiastique*, 84, 1989, pp. 297-333 (pp. 320-324).

această chestiune își află dezlegarea din istorisirea despre moartea lui, m-am simțit silit să ți-o înfățișez degrabă, socotind că a da această lămurire este totuna cu a-i reduce la tăcere de aici încolo pe cei ce se încapățânează să spună altceva. Socotesc, într-adevăr, că odată cunoscută minunea legată de moartea lui, nici măcar cei care înainte au ridicat întrebări nu vor mai îndrăzni să aibă îndoieli că erezia ariană este urâtă de Însuși Dumnezeu.

Eu nu mă aflu în Constantinopol când a murit, dar preotul Macarie era acolo, și pe el l-am auzit povestind². În urma strădaniilor depuse de eusebieni³, Arie a fost convocat de împăratul Constantin. Însă, după ce Arie a intrat la el, împăratul l-a întrebat dacă ține credința Bisericii sobornicești⁴, iar el s-a jurat că crede în chip drept și i-a predat un document de credință, pe de o parte, ținând ascunse afirmațiile din pricina cărora fusese dat afară din Biserică de episcopul Alexandru și, pe de altă parte, folosind cu prefăcătorie expresii luate din Scripturi. Prin urmare, jurându-se el că nu cugetă lucrurile din pricina cărora Alexandru îl dăduse afară, împăratul l-a slobozit după ce i-a spus: „Dacă este dreaptă credința ta, ai făcut bine să juri. Iar dacă credința ta e necucernică, și totuși ai jurat, Dumnezeu să-ți judece soarta după cum ai jurat!”

În felul acesta, după ce a ieșit el de la împărat, eusebienii au vrut deci să-l bage în biserică cu forța, cum le stătea în obicei. Episcopul Constantinopolului însă, fericitul Alexandru, se împotriva, spunând că nu trebuie primit în comuniune autorul ereziei. Și, ca urmare, eusebienii l-au amenințat zicând: „Așa cum, în ciuda dorinței voastre, am făcut ca el

² Prezența unui preot Macarie din Alexandria în Constantinopol, în momentul în care melitienii se aliază cu Eusebiu al Nicomidiei împotriva Sfântului Atanasie, este atestată și de Sozomen, *H.E.* II.22.7 (SChr 306, p. 320).

³ Sau, alternativ, „Eusebiu și tovarășii săi”, expresie frecventă pentru a-l indica pe Eusebiu al Nicomidiei împreună cu un grup de episcopi și teologi care, dincolo de nuanțele specifice fiecăruia, au fost simpatetici față de poziția lui Arie, iar apoi și-au dat mâna împotriva receptării crezului de la Niceea ca definiție de credință normativă a Bisericii. Eusebienii au fost principalii inamici ai Sfântului Atanasie. A se vedea *supra*, *Studiul introductiv*.

⁴ În original, τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Am păstrat traducerea îndătinată a adjectivului καθολική prin „sobornicească”, deși o redare mai riguroasă etimologic ar fi „integrală”, atât sub aspect calitativ, cât și geografic. A se vedea Diac. Ioan I. Ică jr, „Excurs terminologic: «catholic», «ortodox», «ecumenic»”, în Diac. Ioan I. Ică jr (ed.), *Canonul Ortodoxiei*, vol. I: *Canonul apostolic al primelor secole*, Deisis, Sibiu, 2008, p. 6.

să fie chemat de împărat, tot așa mâine, și dacă nu se va întâmpla cu voia ta, Arie va lua parte la adunarea liturgică împreună cu noi în biserică aceasta!” Era sâmbăta când spuneau acestea.

Episcopul Alexandru, auzind acestea așadar și fiind cuprins de multă mâhnire, a intrat în biserică și, întinzându-și mâinile către Dumnezeu, se tânguia amarnic. Și aruncându-se cu fața în jos în altar, se ruga întins la podea. Era însă alături și Macarie, rugându-se împreună cu el și auzindu-i glasul. Și cerea cu ardoare două lucruri spunând: „Dacă Arie ia mâine parte la adunarea liturgică, pierde-mă pe mine, robul Tău, și să nu pierzi pe cucernic laolaltă cu cel necucernic! Iar de cruți Biserica Ta, și știu că o vei cruța, vezi vorbele lui Eusebiu și ale tovarășilor săi, și nu da la nimicire și la ocară moștenirea Ta, și ia-l pe Arie, ca nu cumva, dacă intră el în biserică, să se nască părerea că a intrat și erezia împreună cu el, și ca urmare necucernicia să fie socotită cucernicie⁵!”

Astfel rugându-se, episcopul s-a retras cuprins de mare îngrijorare. Și s-a petrecut un lucru vrednic de mirare și cu totul ieșit din comun, căci, după ce eusebieni iși rostiseră amenințările, episcopul s-a pus la rugăciune, în vreme ce Arie se simțea, dimpotrivă, plin de încredere bizuindu-se pe eusebieni și, vorbind vrute și nevrute, a intrat în niște latrine ca mânat de nevoia pântecelui. Și dintr-o dată, după cuvântul ce stă scris, *căzând cu capul înainte, a crăpat pe la mijloc* (Fapte 1, 18), și prăbușindu-se și-a dat pe loc suflarea, și s-a văzut privat de amândouă: și de comuniune, și de viață. Așa s-a petrecut deci sfârșitul lui Arie⁶.

Iar eusebienii, aflându-se copleșiți de rușine, l-au îngropat pe cel care fusese tovarășul lor, în vreme ce fericitul Alexandru, în bucuria bisericii, a săvârșit adunarea liturgică în cucernicie și dreaptă credință,

⁵ „Cucernicia (εὐσέβεια)” nu se referă în scrierile de față doar la evlavie și la sfinala devoțională față de Dumnezeu, ci are și sensul de gândire dreaptă sau raportare ortodoxă la El. Inversul este „necucernicia (ἀσέβεια)”, care este totuna cu „erezia”.

⁶ Descrierea este reluată sub o formă prescurtată în *Ep. Aeg. Lib.* 18,6-19,3 (59,18-10). Este plauzibil că moartea lui Arie a survenit cândva în vara anului 336. Parvis (*Marcellus of Ancyra*, p. 101) a propus chiar o dată precisă: 24 iulie 336. Despre ultimii ani din viața ereziarhului, a se vedea, pe lângă Martin, „Le fil d'Arius: 325-335”, Timothy D. Barnes, „The Exile and Recalls of Arius”, *The Journal of Theological Studies*, 60, 2009, pp. 109-129, și Hanns Ch. Brennecke, „Die letzten Jahre des Arius”, în Hanns Christof Brennecke, Annette von Stockhausen (eds), *Von Arius zum Athanasianum: Studien zur Edition des Athanasius Werke*, De Gruyter, Berlin, 2010, pp. 63-83.

rugându-se împreună cu toți frații și dând mare slavă lui Dumnezeu nu ca și cum s-ar fi bucurat de moartea lui, Doamne, ferește!, fiindcă *tuturor oamenilor le este lăsat să moară o dată* (Evr. 9, 27), ci pentru că această întâmplare s-a arătat a fi mai presus de judecățile oamenilor. Căci Însuși Domnul judecând între amenințările eusebienilor și rugăciunea lui Alexandru, a condamnat erezia ariană arătând-o nevrednică de comuniunea Bisericii și făcând lămurit tuturor că, și de-ar avea protecție din partea împăratului și a tuturor oamenilor, de Biserica însăși ea a fost condamnată.

Este fapt dovedit așadar că șleahta pornită împotriva lui Hristos a celor înnebuniți de Arie⁷ nu este iubită de Dumnezeu, ci necucernică. Și mulți care se lăsaseră mai înainte înșelați și-au schimbat părerea, fiindcă nu altul, ci Însuși Domnul hulit de către ei a condamnat erezia care s-a ridicat împotriva Lui, și a arătat iarăși că, oricât ar folosi acum împăratul Constanțiu forța împotriva episcopilor în interesul ei, nu poate avea comuniune cu Biserica, iar de ceruri este străină. Așadar, și chestiunea care s-a dezbătut la voi să înceteze de acum încolo, căci aceasta era înțelegerea făcută. Și nimeni să nu se adauge ereziei, ci și cei ce s-au lăsat înșelați să se căiască, fiindcă dacă a osândit-o Domnul, cine o va primi? Și dacă El Însuși a lăsat-o lipsită de comuniune, cum nu săvârșește o necucernicie mare cel care i se alătură și cum nu este pe față dușman al lui Hristos?

Este de-ajuns deci și atât pentru a-i face de rușine pe cei care caută ceartă. Celor care au ridicat atunci această chestiune citește-le totuși și argumentele împotriva ereziei pe care le-am scris pe scurt monahilor, ca plecând de la ele să condamne și mai bine necucernicia și perfidia celor înnebuniți de Arie. Să nu dai voie însă nimănui să facă o copie a lor, nici să le transcrie pentru tine însuși – de fapt, le-am spus și monahilor aceasta –, ci ca un bun, dacă ceva lipsește celor scrise, adaugă tu, dar să ne trimiți textul înapoi îndată. Căci și din epistola pe care am scris-o fraților se poate afla ceea ce am pătimit pentru că am scris, și se poate cunoaște că nu este lipsit de primejdie să faci publică scrisoarea unui om neînvățat, mai cu seamă despre cele mai înalte și mai importante

⁷ Ἀρειομανίται, „fanii lui Arie” sau chiar „fanaticii lui Arie”, caracterizare frecventă folosită de Sfântul Atanasie pentru a-i indica pe partizanii ereziarhului.